

Михайло КІРСЕНКО,
*професор Національного університету
 «Києво-Могилянська академія»*

МАРКС І ЕНГЕЛЬС ПРО ВИТОКИ РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ: АНАЛІЗ І ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Здібні економісти і знані ідеологи робітничого руху Європи Карл Маркс і Фрідріх Енгельс жваво цікавилися політикою, історією, міжнародними справами. Тоталітаризм вульгаризував їх, перетворивши на ідолів комуністичних режимів, але деякі твори незаперечних класиків виявились незручними для шанобливого цитування і досить парадоксально потрапили під заборону. Засновники марксизму палко симпатизували визвольній боротьбі Польщі проти царату, а національне відродження чехів вважали шкідливою завадою для згуртування пролетаріату Німеччини. Вони картали агресивну бруталність російського імперіалізму і наче передбачали, як московські епігони понесуть псевдоінтернаціоналізм на багнетях до Європи, Азії, Африки, Латинської Америки. Згодом у відповідь на руйнівний фанатичний більшовизм виникли фашизм, націонал-соціалізм та інші згубні ультраправі або лівацькі рухи і течії, що дається взнаки досі добре знаними спалахами екстремізму і тероризму.

Спаплюжена зловживанням і невіглаством моторошна соціальна утопія марксизму коштувала сотень мільйонів життів, але зараз у добу інформаційного вибуху і глобалізації вона агонізує і стає надбанням давнини. Та незважаючи на це, а можливо, саме тому треба пильно стежити за будь-якими спробами спровокувати небезпечні рецидиви цієї пошесті. Отже, публікація не відомих читацькому загальному праць Маркса й Енгельса є на часі з пізнавальної точки зору. Будь-який автор — людина свого докільця з надбаннями національної освіти, зацікавленнями і забобонами, що впадає в очі уважному спостерігачеві з відстані в часі. Насамперед варто зазирнути до Європи і Сходу XIV —

XV і XVIII сторіч. Згадаймо, за яких обставин розгорталася подія, що Маркс обрав на прискіпливий розгляд і критичний аналіз. Спробуймо збагнути і виявити упрежденість або адекватність влучних і дошкульних висновків Маркса із урахуванням нашого досвіду, а також вказати неточності у наведених ним фактах і подіях. Адже нащадки зазвичай шанують, потім судять і рідко пробачають попередників.

Добігало кінця Високе Середньовіччя, але ще далеко до спустошень Чорної Смерті. Реконкіста набула незворотності й витискала маврів на південь Піренейського півострова. Останні Плантагенети і Капетинги зчепились у родинній сварці, що переросте на Сторічну війну і прискорить національне самоусвідомлення обабіч Ла-Маншу. Скандинавів ще не поєднала Кальмарська унія. Князі Священної Римської імперії домоглися Золотої булли на обрання цісаря. Тевтонський орден підкоряв Східну Балтію. Останні Гірше - мисловичі, Арпади, ГТясти і галицькі Рюриковичі квітнули, а Люксембурги, Анжу і Ягелони поки не посіли Східно-Центральну Європу. Дунайські волохи ще не мали князівств. Візантія після кошмару латинської Романії плекала ілюзії на відродження, хоча царі Тирнова і королі з Рашки титулувалися володарями греків. Османи з Бурси перетинали Дарданелли, але ще не перетворили Адріанополь на Едірне. Отже, Захід і Балкани поринули у власні клопоти.

Східна Європа теж перебувала в стані трансформації. Великий Новгород торгував хутрами з Ганзою і сунув до Арктики. Гедимін брав Чорну Русь, та ще не скоро воєводи Ольгерда вийдуть на Дніпро. Золота, чи Кипчацька Орда хизувалася спадком Чингізидів, але розгубила зв'язки з Монголією і схилилась до ісламу. Скіли в чварах її данники. В Києві князювали на-

щадки Мономаха, а боярин Кучка тримав хутір на залісненому березі каламутної річки Москви. За два сторіччя онук Олександра Невського з цього дрібного уділу люто придушив заколот проти татар у Твері, а його вдячний родич — хан Узбек дав ярлик на велике княжіння і збирання данини для Сараю місту Владимиру. Нащадок Івана Калити — Дмитро Донський за планом воєводи Боброка з Волині 1380 року завдав поразки татарській кінноті й генуезькій піхоті темника Мамаю на Куликовому полі, а двома роками пізніше ординці Тохтамиша спалили Москву, і принизливе ярмо тривало ще сторіччя.

Після конфронтації 1480 року на річці Угрі хан Ахмат пішов, бо московський загін у тилу сплюндрував його ставку, а незабаром бунтівні улуси Крим і Казань допомогли Іванові III знищити ослаблу Орду. Іван Великий побрався з Софією Палеолог — небогою останнього василевса, який загинув при штурмі османами Константинополя. Архітектори-італійці будували собори і білі мури Кремля, а заповідливі ченці вигадували горезвісну концепцію, буцімто дві імперії загинули через гріхи, а Третій Рим — Москва, і четвертому не бути. Бузувір Іван Грозний офіційно взяв титул царя, а його імперські амбіції спонукали Московію загарбати Поволжя і Західний Сибір, напасти на Лівонію і вимордувати сотні тисяч підданців за підозрами у змові. Це завадило появі четвертого східнослов'янського народу, який формувався на теренах Великого Новгороду. Після Переяславської угоди мудрагелі з Київської Академії ставали царськими лакузами і несли знання до Москви.

Все це живило хворобливу маячню Московії про споконвічні вотчини і дедалі ширші священні рубежі до Проток і теплих океанів. Повільну європеїзацію Московії почав вплив України і Речі Посполитої. Та Петро Великий приборкав потенційну і уявну опозицію, дістав відсіч від османів, завдав поразки шведам, репресіями роздушив козацтво, звабив перевертнів, а шантажем і хабарами спокусив Захід визнати за ним імператорську харизму. Для тимчасового усунення конкурентів із Балтики британці вдавали або й насправді не розуміли, що за монстр набуває потуги на сході. Патологічний блюзнір і садист виявився нездоланим реформатором, а спадкоємці перетвори-

ли його на кумира. Петербургові поталанило переконати Захід, нібито Романови є спадкоємцями Рюриковичів, хоча досить побіжно поглянути на мапу, щоби переконатися в цілковитій абсурдності цих тверджень.

Між Руссю і Росією значно менше спільного, ніж між Франконією в Німеччині та Францією, Саксонією і Есексом або Весексом, Бретанню і Британією, Англією і штатами Нової Англії. Маркс і Енгельс не перестрибали освітній рівень XIX ст. і ототожили Русь з її колонізованою пізніше периферією — майбутньою Московією і більшою в кількадесят разів Росією. Маркс повторив заявлені постулати про Рюрика в Новгороді, бо не знав, що варяги мали Стару Ладогу (сканд. Алдег'юборг), а потім літописці скорегували це. Він писав про щит Олега на брамі Царгорода, хоча важко уявити, щоби Візантія дозволила таку витівку. Олег та Ігор уклали торговельний договір, а не мир із Візантією, яка їм данину не платила. Володимир одружився з сестрою, а не з донькою василевса, і не завоював Крим та Лівонію. Андрій Боголюбський і Юрій Долгорукий не відмовлялися від титулу Великого князя. До навали Батия уділи Русі не переходили під владу її західних сусідів.

Польсько-литовська Річ Посполита виникла 1569 року і не могла раніше на щось зазіхати. Польща, Литва і Туреччина не входили до складу держави Рюриковичів. Маркс не дуже знав Україну, а Московія XVI—XVII сторіччя придбала лише частину Сибіру, але підпорядкувала собі Слобожанщину, Гетьманщину, почасти Запоріжжя. Арктику освоїли помори, а на Чорному і Азовському морях XVIII — XIX ст. росіяни насправді здебільшого були українцями. Азовські походи, Велика Північна війна, Прутський і Перський походи нині зрозуміліші, ніж загальні фрази про Туреччину, Швецію і Каспій. Відколи жив Маркс, Поланген і Мемель встигли перетворитися на Палангу і Клайпеду в Литві, Лібава на Ліспаю в Латвії, Торнео на Турку у Фінляндії, Пернау і Ревель на Пярну і Таллінн в Естонії. Можна навести ще деякі фактичні похибки, що жодним чином не применшують актуальності де-що суб'єктивних, але типово європейських висновків Маркса і Енгельса.

Вони писали, що російські фортеці в Царстві Польському мають на меті за-

побігти повстанню і становлять загрозу ліберальній Європі. А за кількадесят років після Маркса і Енгельса радянські війська в Польщі, Чехословаччині та Східній Німеччині стримували лібералізацію цих країн і готували блискавичне вторгнення танкових армاد на Захід. Захист від цієї небезпеки дав підставу створити Північноатлантичний альянс. Конвульсивні протести Кремля щоразу мають на меті відвернути чи принаймні сповільнити його розширення. Та всі колишні члени Варшавського договору і Східна Балтія знехтували залякуванням і вступили до Альянсу, решта Балкан кандидують, а Україна і Грузія тяжіють до нього. А вже 5 стаття Вашингтонського Договору робить неможливою агресію і гарантує колективну безпеку, цілісність територій і недоторканність кордонів, бо зазіхання на будь-якого члена ЕАТО викличе нищівну відсіч з боку всіх партнерів. Вороги України заперечують це.

Поряд із генетикою і кібернетикою Радянський Союз назвав реакційною псевдонаукою і геополітику, яка простежує залежність національної вдачі та поведінки держав від їхнього географічного розташування і природних умов. Зазвичай порівнювано морські держави (античні Афіни і Еллада, Британська імперія, Японія, Сполучені Штати) з суходільними суперницями (Спарта, Персія, Німеччина, Китай, Росія). Класики марксизму теж віддали належне цим чинникам і не вважали перебільшенням виводити мотиви і методи Росії з її континентального розташування. Джордж Орвелл передбачав поділ світу на Австралазію, Свразію і Океанію. Згадаймо метушню навколо Севастополя і Чорноморського флоту, спробу поєднати Ташкентсько-Шанхайською віссю Росію і Середню Азію з Китаєм, погрозу Москви націлити ракети на Україну, заперечення проти наміру американців розгорнути спостереження і протиракетну оборону в Центральній Європі.

Православне месіанство Царства Московії породило самодержавний Панславізм Російської імперії. Шовіністичний псевдоінтернаціоналізм у Радянському Союзі зі своїм гербом, де зображений серп і молот на фоні земної кулі, відверто висунув глобальні зазіхання з серпом і молотом на земній кулі свого герба. Нині Російська Федерація під золотим двого-

ловим орлом Візантії за браком ліпшої принади реанімувала, поєднала і довела до логічного безглуздя струхлявілі, але войовничі гасла. Навіть газовий шантаж і маніпуляції з монополією на постачання Європи енергоносіями вписується в цю схему. Росія — одна з п'ятнадцяти легальних правонаступниць Союзу самочинно оголосила себе його єдиною продовжувачкою, а на цій підставі забрала ядерну зброю і закордонні активи. Та права неподільні від обов'язків, і для скороминущої вигоди Москва потрапила до пастки і тепер істерично заперечує нещодавній радянський геноцид проти України, щоб уникнути спадку відповідальності та відшкодувань за злочини проти людяності.

Марксистичні третирували буржуазний об'єктивізм, бо історія — це політика, звернена до минулості. Цілком логічно Йосип Сталін всіляко заохочував культ Івана Грозного і Петра Великого, бо в незрівнянно більшому обсязі, але теж ніби превентивно полював на відьом у лавах власної еліти і несамовито нищив підвладні народи, хоча дався ошукати партнерові — Адольфу Гітлерові. Самовбивче умиротворення агресії перед Другою світовою війною не навчило боягузів, що з егоїзму потурають диктатурам, доки не стає запізною, і доводиться докладати зусиль для мінімізації наслідків короткозорості. З нагоди роковин Полтавської баталії, напевно, не забракне невігласів і запродавців, що наввипередки радо вихвалятимуть трагічну поразку України і тріумфальну вікторію її ката. Млявий Захід в останню мить намагався врятувати Радянський Союз від колапсу, бо кволий і звичний ворог — зовсім не страшне опудало для західної громадськості. Але пильні Маркс і Енгельс застерігали Європу від зайвої довіри.

Пропонована публікація у журналі «Всесвіт» довгий час засекречених матеріалів без сумніву зацікавить читачів суттю викладених подій, їх інтерпретацією та відомими авторами і, не в останню чергу, перегуком із нинішнім досвідом політики, національної психології, міжнародних відносин, самотності України у Центрально-Східній Європі, а також альтернатив і перспектив взаємин нашої держави з сусідами поза цим її найприроднішим регіоном.